

HİCİV KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Yüksel BAYPINAR

Hiciv kavramı üzerine yapılan çok çeşitli araştırmalarda bu "edebi tutum" ile ilgili değişik tanımlara rastlamaktayız. "Herhangi bir edebi türü, edebiyat süreci içinde geçirdiği oluşumu göz önüne almadan tanımlamaya kalkmak yanlış bir hareket olur. Bu durum, özellikle tarih çizgisinde toplumların edebiyatlarında bazen ortaya çıkan, bazen kaybolan ve olaylara hassas bir enstrüman gibi hemen tepkisini gösteren hiciv için çok gereklidir"¹.

Geier'in bu görüşünden hareket ederek batı dillerinde hiciv anlamına gelen "satire" kelimesinin kökenini ve tarih boyunca geçirdiği evrimi araştırdığımızda kendimizi konuyla ilgili yoğun bir tartışma için de buluruz.

Romalıların "satire" sözcüğünü, antik Yunan edebiyatında mevcut olan "satyre" (satyre oyunu) den aldıkları ve Latinceye mâl ettikleri iddiası bir tartışma konusu olmakla beraber, kaynaklar Almandaki "Satire" sözcüğünün Latin dilindeki "satura" dan geldiğinde birleşmektedir. O. Weinrich "satire" sözcüğünün Yunanca kökenli olmadığını, bilakis Latinlerin diğer batı kültürlerine tanıttıkları yegâne edebi tür olduğunu ileri sürer².

"Satura" Latince "çeşitli meyvelerle dolu bir kap" veya "renge renk bir tas" anlamına gelmekteydi. İsa'dan önce 200 yıllarında Romalı şair Ennius ilk kez, eğlendirici, eğitici şiirlerinin yer aldığı dört kitabını konuları ve vezinlerinin çeşitliliği dolayısıyla "saturae" diye adlandırmıştır. Bu günkü anlamda "satir"- hiciv türüne edebiyatta yerini veren ilk şair ise Romalı Lucilius olmuştur. Lucilius yazmış olduğu "alaylı şiirlerini" "saturae" diye adlandırmış ve böylece "saturae" sözcüğünde esas nesnel anlamından başka yeni bir anlam kazanmıştır: Alaylı şiir!

Lucilius'un, o günkü Roma'da hüküm süren düzensizliklerle acımasız bir dille alay eden şiirlerinden sonra, Horatius, Persius ve Juvenal gibi Latin Edebiyatının en güçlü ve büyük şairleri bu yeni türü benimseyip, satirik eserler vermişlerdir.

1 Ulrich Geier: Satire. Studien zu Neidhart, Wittenwiler, Brant und satirischer Schreiber. Tübingen 1961, s. 330.

2 Otto Weinrich: Römische Satiren, Hamburg 1962, s. 287.

Bu kısa etimolojik açıklamadan sonra "satir: hiciv" türünün bir tanımını yapmaya ve onun özelliklerini belirtmeye çalışalım: Büyük Alman şairi F. Schiller, "Saf ve duygusal edebiyat üzerine" (Über naive und sentimentalische Dichtung) adlı deneme yazısında hicvi şöyle tanımlar:

"Hicivde, noksan olan gerçek, ideal ile, yani en yüce gerçekle karşılaştırılmaktadır"¹.

Her edebiyat ürünü dolaylı veya dolaysız bir şekilde gerçekleri yansıtır. Bu yansıtma yazarın konuya yaklaşımına ve amacına göre biçimlenir. Hiciv yazarının amacı ise; toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları, insan yaşamının kötü, hoş gitmeyen yönlerini, görüşlerini alaya alarak yermek, tenkit etmektir. Hicvi herhangi bir tenkit yazısından ayıran en belirgin özelliği onun ağır basan mizah, güldürücü yönüdür. Hiciv saldırdığı nesneyi, kişiyi tamamen mahvetmeyi, yerin dibine sokmayı amaçlar ve bunu yaparken de sahip olduğu amansız silahı "mizah" ile okuyucuyu kakkahaya boğar.

Hiciv türü üzerine geniş bir inceleme yapmış olan J. Brummack, hicvin üç ana temele dayandığını ileri sürer ve bu üç temel niteliği şöyle sıralar:

"Hicvin bireysel yönü: Nefret, öfke, saldırganlık, herhangi bir kişisel öç alma isteği.

Hicvin toplumsal yönü: Saldırının korkutmak veya düzeltmek gibi iyi bir amaca yönelik olması ve hiçbir norma bağlı bulunmaması. Ve nihayet estetik yönü, ki bu da iki şıktan, daha çok birincisine bağlıdır"².

Bu tanımlamasıyla Brummack hicve psikolojik, sosyal ve estetik olmak üzere üç boyut getirir.

Hicvin Amacı:

"Hiciv tamamen olumsuz bir şeydir. Hep "hayır!" der. Hiciv ısırtır, güler, ışık çalar ve aksayan herşeye karşı gürültü koparır. Hiciv tamamen olumlu bir şeydir. Hiç bir yerde karektersiz birisi hicivdeki kadar kendini çabuk ele vermez ve hiç bir yerde, bugün buna yarın başkasına saldıran vicdansız bir soytarı kendini buradaki kadar belirgin göstermez"³.

Tanınmış Alman hicivcisi Kurt Tucholsky'nin bu sözleri özlü bir şekilde hicvin karakterini ortaya koymaktadır. Hicvin dayandığı temel toplum eleştirisidir. Ele alınan sorunlar ne kadar tipik ve her zaman için geçerli olursa, hicvin yönelttiği tenkit de o denli isabetli, tutarlı bir hüviyet kazanır. Dünya edebiyatının Juvenal, Swifts, Voltaires, Heine, Gogol, Cervantes gibi ünlü hiciv yazarlarının toplumsal sorunların yoğun olduğu devirlerde ortaya çıkmış olmaları bir tesadüf değildir.

1 Friedrich Schiller: Über naive und sentimentalische Dichtung. 1795.

2 Jürgen Brummack: Zu Begriff und Theorie der Satire, DV js. Sonderheft 1971, s: 282.

3 Kurt Tucholsky: Was darf die Satire?-Prosa und Gedichte. Stuttgart 1964, s: 12.

Satirik anlatımı, "bir kişi veya nesneyi karşı almak ve kurbanı okuyucunun kahkahalarına sunarak, kelimelerle işini bitirmek" şeklinde yorumlayabiliriz. Bu işi yaparken, "saldırgan bir tutum", "bir kurban", saldırıyı haklı gösterebilecek bir "sebebe" ve nihayet "iyi bir üslup" gerekmektedir. Hiciv; sözlerle, kalemlle yapılan bir savaştır. Hicivci ise savaşının ve saldırılarının neticelerini almayı bekler, ümit eder. Kendi gördüğü kötülükleri, tehlikeleri başkalarının da gözleri önüne sererken bunlarla savaşılmamasını ve yok edilmesini amaçlar. Yine Tucholsky'nin deyişiyle, "kırgın bir idealist olan hicivcinin arzusu, amacı dünyanın kötülüklerini ortadan kaldırmaktır".

Bu mücadelesini yaparken de hicivci okuyucunun kendi tarafını tutmasını ister. İşte bu noktada okuyucu açısından bazı sorunlar ortaya çıkar. Acaba okuyucu, hiciv yazarının savaş açtığı aksaklığı, çarpıklığı onun gözleriyle görebilecek veya o konu ile ilgilenecek midir? Yazarın savaşmaya değer bulduğu herşey acaba okuyucu için de aynı anlamı taşıyacak mıdır?

Hicvedilen konunun toplum tarafından bilinmesi ve sorunun güzel bir üslupla okuyucuya iletilmesi oranında, yazarının anlayışla karşılaşması şansı da artar. Hicivci için mevcut olan ikinci bir tehlike de, hicvedilen konunun çok özel bir soruna dayanması veya kısa bir zaman sonra kamu oyununun belleklerinden silinen çok güncel bir olaya bağlı olması halinde hicvin etkenliğini kaybetmesidir. Ayrıca, hicve hedef olan sorunun "tehdidi" okuyucu için arttıkça, onun "alay ve gülme" dürtüsü de o nispette azalır ve böylece kendi kendini etkisiz kılan hiciv, bozukluğun, aksaklığın düzeltilmesi olan amacına ulaşamaz.

Hicvin amacına ve dolayısıyla da başarıya ulaşması büyük ölçüde yazarının üslubuna bağlıdır. Bu nedenledir ki, iyi bir hicivciyi, anlatım tarzıyla okuyucunun tahammül derecesini aşmamaya dikkat eden kişi olarak tanımlayabiliriz.

Hicvin Anlatım Unsurları:

Hicivci hicvettiği konuyu tarafsız olarak ortaya koymaz, bilakis onun tenkitle karşılaşabilmesi için kötü yönleri, Schiller'in tanımıyla "gerçeğin ideale olan zıtlığını" daha belirgin göstermek çabasıdadır.

Yazar göstermek istediği bu "zıtlığı" bazı satirik anlatım araçlarıyla gözler önüne sermek zorundadır. İşte bu noktada hicivci aşağıda sayacağımız "üslup araçlarına" gereksinme duyar:

Dolaysız anlatım (direkte Aussage), dolaylı anlatım-alay (Ironie), abartma (Übertreibung), karikatürize etmek (Verzerrung), çift anlamlı sözcükler kullanmak (Doppeldeutigkeit), tuhafliklar (Grotesk), benzetmeler (Methapher).

K. Tucholsky, "hicivde abartma var mıdır?" diye ortaya attığı sorusunu yine kendisi şöyle yanıtlar:

"Hiciv abartmak zorundadır. Bazen bu abartma haksızlık sınırına kadar varır. Gerçeği daha belirgin hale sokmak için hicivci onu bir balon gibi şişirir, tabii bu arada da yaşın yanında kuru da yanar"¹.

Genellikle yazar hicvettiği şey üzerine kendi yorumunu vermez, o sadece "kötüyü" gösterir. Fakat bunu öyle ustaca yapar ki, neticede her okuyucunun kendi düşüncesi istikâmetinde bir sonuca varmasını sağlar. Bir hicvin anlaşılması ise okuyucuya düşen bir görevdir. Yazarın karikatürize ettiği tipleri tanımak, abartmaların arkasında gizli olan gerçeği sezme, hicvin en önemli üslup unsuru olan alayı (Ironie) yani söylenenin aslında tam tersinin kastedildiğini farkedebilmek okuyucuya güç gelebilir. Zira hiciv, okuyucudan belli bir edebiyat formasyonu bekleyen bir türdür. U. Geier, bu noktada okuyucuyu "Rückübersetzer" yani hicivde yazılanları asıl söylenmek istenen anlama tercüme eden kişi olarak belirler.

Hicivlerde benzetmelere ve çift anlamlı sözlere çok rastlanır. Bu üslup unsurları ve şimdi değineceğimiz "maskeleye" (Verkleidung) tekniği çoğu kez hicivcilerin arkasına sığındıkları "koruyucuları" olmuştur. İstibdat yönetimlerinde çoğu kez "zor durumda" olan hiciv yazarlarının fabl veya masal türlerinde, "hayvan maskesi" altında ileri gelen politikacıları hicvettiklerini görürüz.

Hicivdeki "dolaysız anlatım" tekniğinin en önemli ve çok yönlü bir unsuru da "anlatım perspektifidir". Yazarın doğrudan doğruya kendi fikrini, yorumunu verdiği haller nadir olmakla beraber, yine de metinde konuşan-anlatan kişi (der Erzähler) ile yazar (der Autor) her zaman için "aynı" kişiler olarak telâkki edilmemelidir. Bazı yazarlar takma ad kullanarak, kendileri ile hicivci hüviyetleri arasına bir mesafe koyarlar. Bunun bir başka nedeni de yazarın gizli kalma arzusudur. Örneğin, ünlü hicivci Tucholsky dört ayrı takma ad altında hicivler yazmıştır.

Hiciv yazarı ayrı maskeler takmak suretiyle ayrı roller oynayabilir, şöyle ki:

- a) Hicivci metinde olumlu (pozitif) bir kahramanı konuşturur ve onun ağzından kendi fikrini açıklayabilir. Okuyucu psikolojisi kendini pozitif kahramana daha yakın bulduğundan, bu tür hicivler etkili ve inandırıcı olurlar.
- b) Yazar fikrini temsil eden öyle bir rol seçer ki, okuyucu yazarın görüş açısının nerede başlayıp nerede bittiğini, hicivdeki rollerin hangisinin yazarın görüşlerini yansıttığını anlayabilmek için düşünmeye zorlanır. Böyle durumlarda yazarın diğer hicivlerini de tanımak, onu daha iyi anlayabilmek bakımından yararlı olabilir.
- c) Hicivcinin amacı tezatları, kötü durumları göstermek, belirginleştirmek olduğuna göre doğrudan doğruya yerdiği şahısları hicvinde

¹ Kurt Tucholsky: Was darf die Satire? S. 12.

konuşturması en etkin tekniktir. Burada "alaylı bir rol yapma" söz konusudur. Hicvedilenler bizzat kendi sözleri, hareketleri ile kendilerinin açıklarını ortaya çıkarırlar (Selbstentlarvung).

Dolaylı anlatım tekniğinin bu unsurları metinlerde çeşitli yoğunluk ve kombinasyonlarda görülebilir. Daha önce de değindiğimiz "dolaylı-maskeli" bir anlatım, hicivleri yüzünden çoğu kez çevresinde düşmanlar kazanmış durumda olan hiciv yazarının, gerektiğinde kendisini koruyabileceği silahıdır. Öte yandan aynı silah yazar için başka anlamda bir tehlike ifade eder. "Üstü çok örtülü" bir hiciv de genellikle geniş bir kitle tarafından anlaşılacak için, sadece "yetenekli", dar bir entellektüel okuyucu topluluğuna hitap etmek durumunda kalacaktır.

Hicvin Etkenliği Sorunu:

Hicvin "değeri" ve "etkisi" birbirine çok bağlı, birbirini tamamlayıcı iki kavramdır. Hicvin etkisi ne derece büyük olursa, değeri, önemi de o denli büyük olur. Eğer bir hiciv geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmiş, onları etkileyebilmiş ve beğenisini kazanabilmiş ise, o hiciv şüphesiz başarılı olmuştur demektir.

Hicvin etkenliğini ve başarısını bazı kriterlere bağlamak mümkündür, örneğin:

- a) hicivcinin ele aldığı konunun önemlilik derecesi,
- b) konunun güncelliği,

c) ve hicvin yazılışında yazarın güçlü bir üsluba, kaleme sahip olması, hicvin etkenliğini artırıcı faktörlerdir. Bir hicvin değeri muhakkak ki hem konusunun toplum için ne kadar önem taşıdığına, ve hem de güncellik derecesine bağlıdır. Herkesi yakından ilgilendiren bir konunun dile getirilmesi, yine herkesin ilgisini çekecektir. Diğer taraftan çok önemli bile olsa, üzerinden zaman geçmiş, güncelliğini kaybetmiş bir konunun ilgi görmeyeceğinin nedenini eşyanın tabiatında aramak gerekir.

Hiciv okunurken duyulan zevk, "fıkra" dakine benzer bir tarzda gelişir. Gerilimden sonra geliveren şaşırtıcı bir çözüm ve hemen ardından yine yeni bir düşüncenin beklenmedik bir istikâmet alması, "fıkra" ya has özellik olup hicivlerde de sık sık kullanılır. Eğer hicivde bu unsur başarılı bir şekilde işlenebilmişse, okuyucu sıkılmadan metne bağlanır, hiciv zevkle okunur. Edebiyat sürecinde "hicvin değerlendirilmesi" hususunda bir soru daima önemli bir rol oynamıştır: O konunun hicvedilmesinde toplumca bir sakınca var mıdır- yok mudur?

Bu soru ahlâki ve geleneksel yargılara yöneliktir ve çeşitli zamanlarda değişik yanıtlarla karşılaşmak durumunda kalmıştır. Hicivci bir bozukluğu, aksaklığı mevcut bazı geleneksel değer yargılarına ters düşse bile pervasızca yerebilir. Fakat o zaman göreceği tepki, hicvinin kalitesiz ol-

masından değil, bilakis yerleşmiş inançlarla, değer yargılarıyla çatışmış olmasından ileri gelecektir. Doğal olarak bu da o hicvin değeri bakımından objektif bir ölçü değildir.

İnsanoğlu oldum olası tenkitten hoşlanmamıştır; hicivde kendinden bir parça gören kişi bu alaylı eleştiriden, yergiden memnun olmayacaktır. Bu durumun yarattığı sorunları, toplum ve hiciv yazarının toplumdaki yeri, başlığı altında inceleyelim:

Hiciv Yazarının Toplumdaki Yeri:

"Hicivciyi dünyada ilgilendiren şey toplum ve onun sorunlarıdır. Tabiat onu ilgilendirmez, o hicivciye insan varlığı ile ilgili olumlu zıtlıkların veya olumsuz paralelliklerin içinde gösterildiği, alegori ve benzetmelerin yer aldığı bir silah deposu olarak hizmet eder"¹, diyen Wölfel, hicivcinin tüm uğraşının "insan" ve onun içinde yaşadığı toplum sorunlarının olduğunu ileri sürer. Toplum için bu denli angaje olan hiciv yazarlarının toplum tarafından nasıl karşılandığı sorusu ise ilginç sonuçlar gösterir. Çağdaş Alman hicvinin tanınmış isimlerinden E. Kâstner, yazdığı hicivlerin okuyucuları üzerindeki etkilerini şöyle anlatır: "... elli yıl kadar önce tüm iyi niyetimle yazmaya başladığımda, durmadan okuyuculardan şikâyet mektupları gelirdi. Hemen hepsi de bana 'siz hiç iyi-olumlu şeyler görmez misiniz?' diye tehdit savuran mektuplardı..."².

Kâstner'e göre hiciv yazarı çoğu kez yanlış anlaşılmaya mahkumdur. Okuyucu, hicivcinin saldırıları arkasında kötü niyet, hasta bir "mahvetme zevki" nin mevcut olduğunu sanır.

"Hicivcinin özellikle Almanya'da çok güç bir durumda olduğu herkesce bilinen bir 'sırdır'. Buradaki hassasiyet hastalık derecesine ulaşmıştır. Hiciv yazarının yolu nasırlarla kaplıdır, kazara bunlara basılmaya görsün, bir anda bütün meslek kuruluşları, bakanlar, partiler, genç-ih-tiyar toplumun her kesiminden insanlar yaygarayı koparırlar.

... Fakat bütün bunlara rağmen hicivci görevini yapmaktan geri kalmaz. O susamaz, çünkü o bir eğitici, bir öğretmendir. Hicivcinin kalbinin en gizli bir köşesinde, dünyanın tüm nankörlüğüne rağmen yeterince küfretmek, rica etmek, incitmek ve tahkir etmek suretiyle insanların biraz, bir parçacık daha iyi hâle sokulabilecekleri ümidi yatar"³.

Bir başka hicivci, Tucholsky de, "iyi niyetle savaşımı sürdüren karakterli bir hicivcinin ve bu sanat dalının Almanya'da hiçte layık olmadığı bir muamele gördüğünden"⁴ şikâyetçidir. Hicivci toplumda genellikle

1 Kurt Wölfel: Epische Welt u. satirische Welt. WW. 10 (1960) sayı: 2, s: 87.

2 Erich Kastner: Sinn u. Wesen der Satire. Kastner für Erwachsene, Frankfurt/M. 1966, s. 382.

3 aynı makale, s. 382.

4 K. Tucholsky: Was darf die Satire? s: 13.

"sevilmeyen" kişidir. İnsanları, kendilerinin bile farkında oldukları bazı çarpıklıkların, hataların alaya alınması rahatsız, tedirgin eder; onlar gerçeklerle yüz yüze gelmektense, deve kuşu gibi başlarını kuma sokmayı tercih ederler. Yarattıkları toz pembe, sorunsuz bir dünyanın içine sığınmak, bu hataları görmek ve onları düzeltmek için mücadele etmekten daha rahat gelir. Bu mücadeleyi yapan kişi, hicivci ise, çevresinde bir sürü düşman kazanır. Tarih boyunca bir çok hiciv yazarının hicivlerinden dolayı takip edildiklerini, cezalandırıldıklarını görürüz; bilhassa politik amaçlarla yazılmış olan hicivler yazarının başına türlü dertler açmıştır.

Hicivci genellikle "subjektif" olmakla suçlanır. Trautmann'a göre "subjektifliği ve tahrip etmek arzusuyla hicivci, toplumla daima dost-düşman ilişkisi içindedir"¹.

Hicivcinin saygısızca alay ettiği şeylerin başka insanlar için belki de bir değer taşıyabileceğini hiçe sayması, onu toplumun belli kesimlerinde "göze batan diken" yapar. Ama kanımızca Trautmann'ın makalesinde hicivcinin "asla objektif olamayacağını" iddia etmesi ve hattâ Janentzki ve Bergson'a dayanarak hicvin "yalan dolu olduğunu (die Satire lügt!)"² söylemesi asıl objektiflikle bağdaşmayan bir tezdür.

Nasıl ki, hicivciyi her zaman haklı görmek, eleştirisini eleştirmeden benimsemek doğru olmazsa, bütün hicivcileri ve onların yapıtlarını da katı bir yargıyla, yalancılıkla itham ederek onların toplumdaki itibarını yok etmeye kalkışmak da o derece yanlış bir tutumdur. İçine düşebileceği bütün zor durumlara, çatışmalara, tehlikelere rağmen hicivci elindeki "aynasını" tüm aksaklıklara karşı tutup, onları topluma yansıtmaya devam eder; büyük çağdaş Alman hiciv ustası H. Böll'ün dediği gibi: "Yazarın gözü insancıl ve aldatılmaz olmalıdır; bunun için de kör inek rolü oynaması gerekmez. Pembe, mavi, siyah camlı gözlükler vardır ve onlar gerçekleri nasıl isteniyorsa öyle yansıtır, renklendirirler. Pembe olanı en çok sevilenidir, fakat onunla kişinin aldanma olasılığı çok fazladır. Siyah da arada sırada sevilir ve özellikle sevildiği zamanlarda siyah çok para eder! Fakat biz, herşeyi olduğu gibi ne her zaman kuru ne de hep yaş değilde, nemli insan gözüyle görelim. Bu arada unutmamalım ki Latince de nemli anlamına gelen sözcük "humor" (mizah) dır. Ama yine unutmamalı ki, hayatta gözlerimizin kuru veya ıslak kalabilecekleri, "humor" için gereksinme duyulmadığı anlar da vardır"³.

Belki de hicivciyi toplumda sevimsiz kılan en önemli etken Böll'ün son sözünde ifade bulmaktadır. Hiciv yazarı herşeyi mizah süzgecinden geçirmek zorundadır, alaylı yergisinde bir tepeden bakış hakimdir.

Yazımızı S. Joachim'den güzel bir dize ile bitirmek istiyoruz: "Edebiyat tarihinde her toplum ve her devir, kendi hak ettiği hicivciyi yaratmıştır!"⁴.

1 W. Trautmann: Das Komische, Satirische u. Ironische. DU, sayı: 6-1971, s. 91.

2 aynı makale, s. 91.

3 Heinrich Böll: Bekenntnisse zur Trümmerliteratur. Köln 1952, s. 176.

4 Stephan Joachim: Satire u. Sprache, München 1964, s. 22.